

بررسی و تحلیل وضعیت پایداری اجتماعی در شهر آمل

عامر نیک‌پور* - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه مازندران
فرزین محمودی پاتی - استادیار گروه شهرسازی، دانشگاه مازندران
ستاره حاتمی‌کیا - کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه مازندران

پذیرش: ۱۳۹۳/۹/۲۰

وصول: ۱۳۹۳/۵/۲۱

چکیده

پایداری اجتماعی یکی از ابعاد مهم توسعه شهری پایدار است که با تأکید بر مفاهیم کیفی به دنبال تحقق فضاهای شهری سرزنده و پویاست. پایداری اجتماعی رویکردی را ارائه می‌کند که بر اساس آن می‌توان جنبه‌های وسیعی از چالش‌های زندگی شهری معاصر را شناسایی و برطرف نمود. هدف اصلی مقاله، بررسی وضعیت پایداری اجتماعی و مؤلفه‌های مربوط به آن در شهر آمل است. روش پژوهش توصیفی - پیمایشی بوده و تعداد نمونه، ۴۳۰ خانوار است. یافته‌ها نشان می‌دهد که وضعیت پایداری اجتماعی کل در شهر آمل در سطح مطلوبی قرار دارد. از بین مؤلفه‌های نه‌گانه، «کیفیت محیط» و «مشارکت اجتماعی»، وضعیت نسبتاً نامطلوبی داشته‌اند که باید بیشتر از بقیه در اولویت توجه قرار گیرند. مشاهده مقادیر میانگین مؤلفه‌ها، دلالت بر تفاوت مقادیر آنها با میانگین مطلوب دارد و نتایج حاصل از تحلیل مسیر هم نشان می‌دهد که مؤلفه «تعامل» با (۰/۳۸۸) و پس از آن «اعتماد» (۰/۳۴۱) بیشترین تأثیر را در ارتقا و بهبود پایداری اجتماعی شهر آمل دارد.

واژگان کلیدی: توسعه شهری پایدار، پایداری اجتماعی، آمل.

مقدمه

بدون شک، بحث از پایداری و توسعه پایدار بدون توجه به شهرها و شهرنشینی، بی‌معنی خواهد بود. شهرها به عنوان عامل اصلی ایجادکننده ناپایداری در جهان به شمار می‌روند و در واقع پایداری شهری و پایداری جهانی هر دو مفهومی واحد هستند (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۲). نگاهی گذرا بر وضعیت مناطق شهری کشور طی چند دهه اخیر، بیانگر آن است که بیشتر سکونتگاه‌های شهری کم‌وبیش با چالش‌های اساسی چون افزایش شدید جمعیت شهری، فقر، نابرابری و آسیب‌پذیری در برابر حوادث طبیعی روبه‌رو بوده‌اند. طی چهار دهه اخیر، جمعیت شهری کشور، با تأثیرپذیری از مهاجرت‌های روستایی به شهر و تبدیل پاره‌ای از مراکز روستایی به آن و نیز هضم شماری دیگر از روستاهای کشور در شهرها، به شدت افزایش یافت.

بدین ترتیب، ظاهراً شرایط پایداری اجتماعی که مؤلفه‌های اساسی آن در رفاه، ثبات جمعیتی، برابری و امنیت اجتماعی تجلی می‌یابد، در مناطق شهری کشور نامناسب است. اهمیت بُعد اجتماعی پایداری در سطح سیاست‌گذاری مورد توجه است. اداره محیط‌زیست، حمل‌ونقل و مناطق^۱ در سال ۱۹۹۷ بر نیاز به توانمندسازی همه بخش‌های اجتماع به منظور مشارکت در تصمیم‌سازی و در نظر گرفتن آثار اجتماعی تصمیم‌ها تأکید بیشتری می‌کند، در حالی که این مجموعه، در سال ۲۰۰۱ بر پیشرفت‌های اجتماعی همان تأکیدی را می‌کند که برای اهداف محیط‌زیستی و اقتصادی قائل است. سیاست‌گذاری در بریتانیا، موافقت‌نامه‌های بین‌المللی توسعه پایدار را به موازات کاهش فقر به عنوان یکی از الزام‌های ضروری پیگیری می‌کند (یوان^۲، ۲۰۰۲). بحث‌های گسترده‌تر در ادبیات توسعه پایدار، مدت‌هاست که از در نظر گرفتن پایداری تنها به مفهوم چالش‌های محیط‌زیستی به سمت مدنظر قرار دادن ابعاد اقتصادی و اجتماعی گسترش پیدا کرده است. در حال حاضر، بخش قابل توجهی از مفاهیم توسعه پایدار بر اهمیت برابری و عدالت اجتماعی تأکید دارد (بورتون^۳، ۲۰۰۰ الف). پیچیدگی مفهوم پایداری کار ارزیابی توسعه پایدار و پایداری اجتماعی را مشکل کرده است؛ چراکه به قول لیوندال «پیچیدگی نظام‌های بشری تعیین معیارهای پایداری را بسیار مشکل می‌سازد» (لیون دال، ۱۳۸۱: ۸۶). یکی از ابعاد مهم در ارزیابی پایداری اجتماعی، بعد عملی آن است که به استفاده از روش‌ها و شاخص‌های مرتبط و در راستای پایداری اقدام می‌کند، بدین معنا که در پی بررسی پایداری فعالیت‌ها و کنش‌های انسانی است که موضوعات مختلفی را دربر می‌گیرد. در این بُعد ارزیابی پایداری روش‌ها، موضوعات و شاخص‌هایی نظیر توانمندسازی افراد جامعه، مشارکت، قابلیت دسترسی، رفاه، اشتغال، سلامتی، امنیت و سایر شاخص‌هایی مدنظر است که استانداردهای زندگی را تعیین می‌کنند. در سال‌های اخیر، توجه به توسعه پایدار شهری بیش از گذشته در نوشتارهای توسعه کشور نمود یافته است، اما بُعد پایداری اجتماعی آن کمتر مورد توجه قرار گرفته است (موفات^۴، ۲۰۰۱: ۳۵).

آمل یکی از شهرهای استان مازندران است که جمعیت آن طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ با رشدی معادل ۴/۲ درصد به ۲۱۹۴۰۰ نفر رسیده است، طوری که در یک بازه ۵۵ ساله جمعیت آن ۱۰ برابر شده است. در نتیجه چنین افزایشی، ضرورت و اهمیت بررسی مسائل اجتماعی در برنامه‌ریزی شهری و مدیریت شهری آن

1- Department for the Environment, Transport and The Regions

2- UN

3- Burton

4- Moffatt

بیش از پیش احساس می‌شود. در این راستا، شناخت و تحلیل دقیق ابعاد اجتماعی می‌تواند زمینه مناسبی برای حل مسائل شهری و تحقق توسعه پایدار فراهم آورد. مقاله حاضر بر آن است تا در رویکردی متفاوت به بحث پایداری، به تبیین و ارزش‌گذاری شاخص‌های توسعه اجتماعی از بُعد کیفی و ذهنی بپردازد و وضعیت هر یک از مؤلفه‌های پایداری اجتماعی و همچنین میزان مطلوبیت کل پایداری اجتماعی شهر آمل را مورد بررسی قرار دهد؛ بنابراین پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این سؤالات برآمده است: وضعیت پایداری اجتماعی در شهر آمل چگونه است؟ آیا بین میانگین مؤلفه‌های پایداری اجتماعی با میانگین کل، تفاوت معنی‌داری وجود دارد؟ در ایجاد پایداری اجتماعی کدام مؤلفه باید در اولویت توجه قرار گیرد؟ و در نهایت اینکه کدام مؤلفه بیشترین تأثیر را در ایجاد پایداری اجتماعی دارد؟

مفهوم پایداری شهری ممکن است در ۵ بعد در نظر گرفته شود که شامل پایداری طبیعی، کالبدی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی است. آنچه در این پژوهش مدنظر است مفهوم پایداری شهری از بعد اجتماعی است. بعد اجتماعی توسعه پایدار بیشتر در دهه‌های اخیر مطرح شده و این مسئله اهمیت زیادی دارد که ما آن را به عنوان یک امر در حال رشد و جزء جدایی‌ناپذیر از مفهوم توسعه پایدار شناسایی و مدنظر قرار دهیم. پایداری اجتماعی، مجموعه‌ای از اقدامات و خط‌مشی‌هاست که هدف آن بهبود کیفیت زندگی و دسترسی عادلانه به توزیع حقوق و استفاده و تخصیص مناسب محیط طبیعی و مصنوع است، این امر، بر بهبود شرایط زندگی محلی به وسیله کاهش فقر و افزایش رضایت مندی از نیازهای پایه دلالت دارد (پاسیون^۱، ۲۰۰۹: ۶۰۷). در تعریف پایداری اجتماعی، گروهی از محققان به چهار عنصر اصلی و تعیین‌کننده اشاره کرده‌اند: عدالت اجتماعی، همبستگی اجتماعی، مشارکت و امنیت. در این معنی، مؤلفه‌هایی چون فرصت‌های برابر و توأم با پیشرفت برای تمامی انسان‌ها، زندگی همراه با تعاون و همکاری و فرصت‌های برابر برای تمامی افراد در جهت ایفای نقش‌های اجتماعی به همراه امنیت امرار معاش و ایمنی سکونتگاه‌های انسانی در برابر مخاطرات طبیعی، مبنای سنجش پایداری اجتماعی قرار گرفته‌اند. درک لانگ به تعریف پایداری اجتماعی بر خواست مردم جهت زندگی در یک مکان معین اشاره داشته و بر توانایی آنان در جهت استمرار چنین روندی هم در حال حاضر و هم در آینده تأکید می‌کند. از دیدگاه وی، پایداری متکی بر تغییر است. لذا تعریفی از پایداری ناظر بر تداوم استقرار مردم در یک مکان مشخص نیست. حق انتخاب مکان برای زندگی در این تعریف از الزامات پایداری اجتماعی است (لانگ^۲، ۲۰۰۳: ۵). پولس و استرن^۳ (۲۰۰۰: ۱۵) معنا و مفهوم پایداری اجتماعی را این‌چنین ارائه کردند: «توسعه (و/یا رشد) که با سیر تکاملی هماهنگ با جامعه مدنی، محیطی متناسب و مساعد برای گروه‌های مختلف و گوناگون فرهنگی و اجتماعی در عین تشویق یکپارچگی اجتماعی، به همراه ارتقای کیفیت زندگی برای همه بخش‌های جمعیتی ایجاد می‌نماید». تعریف بالا درباره پایداری اجتماعی از نظر عملکردهای جمعی جامعه و همچنین کیفیت زندگی افراد بحث می‌کند. ایفاچل و هگوک^۴ (۱۹۹۳) نیز پایداری اجتماعی شهری را به شرح زیر تعریف می‌کنند: «توانایی پیوسته شهر به منظور عملکرد آن در راستای تعامل‌های انسانی، ارتباطات و توسعه فرهنگی طولانی‌مدت و بادوام». این چالش که به طور

1- Pacion

2- Long

3- Polese & Stren

4- Yiftachel & Hedgcock

عمده مباحث پایداری جنبه‌های اجتماعی را در نظر نمی‌گیرند، سبب شد تا چارچوب تحلیلی بین سه بعد کلیدی از پایداری اجتماعی «شهری» ترسیم شود که عبارتند از برابری، (حس) اجتماع محلی و شهرنشینی. در این تعریف نیز، بر نیاز به عملکرد شهر به عنوان یک واحد با فعل و انفعالات درونی همانند موضوع‌های مرتبط با عدالت و برابری تأکید شده است. اگرچه مفهوم «شهرنشینی» به روشنی تعریف نشده است.

تعریف عملیاتی و کارا از پایداری اجتماعی

پایداری جامعه شامل طیف وسیعی از رفتارهای اجتماعی: روابط اجتماعی بین ساکنان در یک محله، وجود مشارکت در نهادهای جمعی رسمی محلی و غیر رسمی، ثبات نسبی جامعه، هر دو از نظر تعداد یکپارچه از ساکنان و حجم معاملات مسکونی آن، سطح اعتماد در سراسر جامعه و یک حس مثبت از شناسایی و غرور در جامعه است (فارستوکرنز، ۲۰۰۱).

با مروری بر ادبیات، درک بهتر دو مفهوم فراگیر و قابل شناسایی در هسته تفکر پایداری اجتماعی یک محدوده، قابل شناسایی است. اول، موضوع مرتبط با برابری اجتماعی (دسترسی به خدمات، تسهیلات و فرصت‌ها) و دوم موضوعی که مرتبط با مفهوم پایداری اجتماعات محلی به خودی خود است. در حالی که موارد مرتبط با برابری اجتماعی در زمینه امور سیاست‌گذاری بوده است و بر یک مفهوم توزیعی از عدالت اجتماعی متمرکز است و آن عبارت است «عدالت در توزیع منابع در جامعه» (بورتون، ۲۰۰۰ الف)، بعد جمعی پایداری اجتماعات محلی، کمتر قابلیت درک دارد. با این وجود، آثار ناشی از این ترسیم‌های آشکار بر موضوع‌های مورد توجه هر دو گروه، یعنی دولت و نویسندگان آکادمیک، به‌ویژه آنهایی که به موضوع پیوستگی و سرمایه اجتماعی توجه خاصی دارند، شرایط بحث و اختلاف را به همراه می‌آورد. هر دو این ابعاد باید در بررسی پایداری اجتماعی در سطح محله، مورد توجه قرار گیرند.

با توجه به بعد اول، در حالی که بعد عدالت به میزان بسیار بیشتری با مقوله دسترسی به مشاغل و مسکن قابل استطاعت شناخته می‌شود، توجه ما به صورت ویژه به دسترسی به خدمات محلی معطوف است. اگرچه در مطالعات گسترده‌تر، طیف وسیع‌تری از خدمات بررسی می‌شوند (فیشر و براملی^۱، ۲۰۰۶). با توجه به بعد دوم و با توجه به بررسی‌های ذکر شده در مورد پایداری اجتماعی و مفاهیم مرتبط با آن در زمینه ادبیات دانشگاهی و سیاست‌گذاری، این استدلال حاصل می‌شد که ابعاد زیر می‌توانند کمک قابل توجهی به پایداری اجتماعات محلی و در سطح محلی نمایند: تعامل با دیگر ساکنان / شبکه‌های اجتماعی، مشارکت در فعالیت‌های جمعی اجتماعات محلی، غرور / حس مکان، ثبات سکونتی (در مقابل جابه‌جایی)، امنیت (نبود جرم و بی‌نظمی). این ابعاد به صورت جداگانه به مباحث جالبی در زمینه سیاست‌گذاری شهری مرتبط می‌شود. متغیر «تعامل در اجتماعات محلی» ممکن است با برنامه‌های مختلط اجتماعی در ارتباط باشد. این موضوع، بر این نکته تأکید می‌کند که نه تنها دستیابی به اجتماع با ویژگی‌های جمعیت‌شناسی مختلط و ترکیبی مورد نظر است بلکه مهم این است که خود مردم به طور واقعی و در عمل با همسایه‌های خود تعامل داشته باشند (اتکینسون و کینترا^۲، ۲۰۰۱). کار در این حوزه سبب تمایز میان ارتباطات اجتماعی «ضعیف» و «قوی» می‌شود، اما نشان می‌دهد که هر دو شکل، ارزش‌های مثبتی دارند. ارتباطات اجتماعی غیر رسمی که

1- Fisher & Bramley

2- Atkinson & Kintrea

از راه مشارکت فعال در فعالیت‌ها/ سازمان‌های محلی قابل تشخیص است، به عنوان شاخصی متداول برای درک و شناسایی سرمایه اجتماعی محلی استفاده می‌شود و در اینجا نیز استدلال می‌شود که هر دو به صورت بالقوه قابل توجه و معنی‌دار هستند.

توجه به این معنا که آیا مردم از امکانات موجود در محله خود استفاده می‌کنند یا خیر و یا نگرش آنها نسبت به این امکانات، قابل توجه است. فرض اجتماعی این است که اگر مردم در فعالیت‌های درون اجتماعات محلی خود شرکت کنند، با آن ارتباطات قوی‌تری پیدا می‌کنند (این مزیت جدای از مزایای محیط‌زیستی کاهش سفرها است). استدلال‌های مشابهی نیز در مورد قرار دادن مفهوم غرور/ حس مکان در مفهوم اجتماعات محلی وجود دارد. تفکر این است که اگر مردم احساس همبستگی و وابستگی به محله داشته باشند، به ادامه زندگی در محله تمایل داشته و به توسعه همیشگی و مستمر آن نیز کمک خواهند کرد (وولور^۱، ۱۹۹۲). جنبه چهارم پایداری اجتماعی محلی، ثبات سکونت است؛ در برخی از تجارت موجود در این زمینه، محدوده‌های با میزان جابه‌جایی بالا به عنوان نواحی نامطلوب و نامناسب محسوب می‌شوند، اگرچه همیشه این‌گونه نیست (براملی^۲ و همکاران، ۲۰۰۰) جریان‌های خروجی زیاد ساکنان در ترکیب با جریان‌های ورودی کم و یا صفر نشان می‌دهد که در طول زمان این اجتماع محلی به اصطلاح ناپایدار است (پاور و مامفورد^۳، ۱۹۹۹). اغلب اوقات ثبات اجتماع محلی با سطوح بالاتری از انسجام اجتماعی و مزایای حاصل از آن مانند جرم و جنایت کمتر، همراه است (هیرسچفیلد و باورز^۴، ۱۹۹۷). با توجه به بعد آخر، سیاست دولت بریتانیا به طور فزاینده‌ای بر نیاز و توانایی جوامع محلی برای مبارزه با جرم و جنایت تأکید می‌کند (اتیکنسون و فلیت^۵، ۲۰۰۳). این موضوع با فرم شهری از تکیه بر متون «طراحی و فرم» مرتبط است.

در مقایسه با دیگر ابعاد پایداری محققین کمتری در زمینه پایداری اجتماعی به مطالعه پرداخته‌اند. می‌توان مطالعات صورت گرفته در زمینه پایداری اجتماعی شهری را در دو گروه طبقه‌بندی کرد، گروه اول، مقالات و تحقیقات علمی که به بسط مفهوم و ابعاد پایداری اجتماعی و اهمیت آن پرداخته‌اند و گروه دوم، تحقیقات علمی که به سنجش پایداری اجتماعی و شاخص‌سازی در این زمینه مبادرت ورزیده‌اند. از این تعداد تحقیقات به چند نمونه از تحقیقات مطرح در این زمینه اشاره می‌شود: سوزان والانس و همکاران (۲۰۱۱)، به چپستی مفهوم پایداری اجتماعی می‌پردازند. چالش اصلی وی و همکارانش، عدم توجه به بعد اجتماعی توسعه پایدار است و تلاش می‌کنند تعریفی روشن از مفهوم پایداری اجتماعی و ابعاد مربوط به آن ارائه دهند (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۲).

دمپسی و همکاران (۲۰۱۰)، در تحقیقی با عنوان «ابعاد اجتماعی توسعه پایدار: تعریفی از پایداری اجتماعی شهری» به بررسی ابعاد گسترده استفاده از الگوی توسعه پایدار در برنامه‌ریزی مسکن و سیاست‌های شهری در انگلستان پرداخته و نیز بیان می‌کند که بحث در مورد پایداری تنها پایداری زیست‌محیطی را شامل نمی‌شود، بلکه ترکیبی از ابعاد اجتماعی و اقتصادی نیز است؛ بنابراین در این مقاله، به بررسی و تعریف مفهوم پایداری اجتماعی در ارتباط با بافت شهر پرداخته شده است (دمپسی و همکاران، ۲۰۱۰).

1- Woolever

2- Bramley

3- Power & Mumford

4- Hirschfield & Bowers

5- Atkinson and Flint

جدول ۱. مؤلفه‌های منتخب توسعه پایدار اجتماعی

مؤلفه‌ها	گویه‌ها	محققان تأییدکننده داخلی	محققان تأییدکننده خارجی
امنیت	میزان سرقت در محله، مشاهده رفتار بزهکارانه، احساس امنیت هنگام تردد شبانه، آمادگی نیروی انتظامی در برقراری امنیت، اطمینان از منزل به هنگام سفر، وجود فضای مخروبه یا متروکه (محل وقوع جرم)	(پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۸)، (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۲)	(جوزا و براون ^۱ ، ۲۰۰۵) (دمپسی ^۲ و همکاران، ۲۰۱۰)
مشارکت	انعکاس نظرات و پیشنهادات جهت بهبود وضعیت محله به سازمان‌های مرتبط، نقش اهمیت نظرات اهالی در مدیریت برنامه‌ریزی محله، مشارکت فعال مالی برای بهبود محل سکونت، مشارکت فعال فکری و مشورتی برای اداره محل سکونت	(مشکینی و همکاران، ۱۳۹۲) (ناطق پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۴)	(بانک جهانی ^۳ ، ۲۰۰۳) (هارپر ^۴ ، ۲۰۱۲) (هارپر ^۴ و همکاران، ۲۰۱۲)
اعتماد	اعتماد به کیفیت تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری، اعتماد به همسایگان و اهالی محل	(ناطق پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۴) (نوابخش و فدوی، ۱۳۸۷)	(ادواردز ^۵ ، ۲۰۰۴) (باک ^۶ ، ۲۰۰۵)
تعامل	رفت‌وآمد با ساکنین محله، صحبت و گفتگو با هم‌محله‌ای‌ها، داشتن دوستانی در محله، شناختن همسایه با نام آنها	(پور طاهری و همکاران، ۱۳۸۸) (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۲)	(دمپسی و همکاران، ۲۰۱۰)
حس تعلق	ترجیح زندگی در این محله بر سایر محلات، احساس راحتی و آرامش با زندگی در محله، دلبستگی به محله، علاقه به ادامه زندگی در محله	(پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۸)، (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۲)، (رفیعیان و همکاران، ۱۳۸۸)	(پپردين ^۷ ، ۲۰۰۲: ۲)
کیفیت مسکن	احساس امنیت مسکن در برابر سوانح طبیعی (سیل، زلزله و...)، رضایت از نورگیری و تهویه مسکن، اذیت اشرف واحدهای مسکونی	(پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۸)	(یوان، ۲۰۰۳: ۱)
دسترسی به خدمات	دسترسی به حمل‌ونقل عمومی، خدمات آموزشی، بهداشتی، فرهنگی، مالی و اعتباری و بانک‌ها	(پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۸)	(دمپسی و همکاران، ۲۰۱۰)
همگنی	تشابه کیفیت مسکن همسایه‌ها، تشابه وضعیت فرهنگی و اجتماعی، تشابه وضعیت اقتصادی و درآمدی	(پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۸)	(بی ان آی ای ^۸ ، ۲۰۰۵) (دمپسی و همکاران، ۲۰۱۰)

کل آنتیونیو (۲۰۰۷) در مقاله «میزان پایداری اجتماعی: بهترین عامل در بازسازی شهرهای اتحادیه اروپا»، به بررسی تعاریف و ابعاد پایداری اجتماعی پرداخت. به اعتقاد وی می‌توان در زمینه پایداری اجتماعی، شاخص‌ها جدیدی را به صورت مؤلفه‌های ادراکی پیشنهاد کرد و در نهایت پایداری اجتماعی را به عنوان عنصری متمایزکننده در جوامع معرفی کرده است (نسترن و همکاران، ۱۳۹۲).

- 1- Jozsa & Brown
- 2- Dempsey
- 3- The World Bank Group
- 4- Harper
- 5- Edwards
- 6- Buck
- 7- Pepperdin
- 8- BNIA

مشکینی و همکاران (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل فضایی سنجش پایداری اجتماعی در شهر تهران»، معیارهای تأثیرگذار در پایداری اجتماعی را شناسایی و با بهره‌گیری از شاخص SSI (شاخص پایداری اجتماعی) مناطق شهر تهران را مورد ارزیابی و مقایسه قرار دادند. نتایج نشان داد که مناطق ۱۲، ۶، ۳، ۱ از لحاظ پایداری اجتماعی شرایط مناسب‌تری نسبت به دیگر مناطق شهر تهران دارا بوده و مناطق ۲۱، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۰ به عنوان مناطق ناپایدار اجتماعی در کلانشهر تهران معرفی شدند.

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش‌شناسی توصیفی - تحلیلی است. اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و پرسشنامه جمع‌آوری شده است. جامعه آماری ما ۲۱۹۴۰۰ نفر جمعیت بوده که با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۴۳۰ نفر به عنوان حجم نمونه در نظر گرفته شدند. اطلاعات با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS پردازش شده است و آزمون‌های آماری بر اساس ماهیت داده‌ها و هدف پژوهش در دو بخش یافته‌های توصیفی و تحلیلی تنظیم شده‌اند. شاخص‌های مورد نیاز پژوهش با استفاده از مطالعه منابع و تجارب علمی معتبر شناسایی و توسط جامعه محلی مورد آزمایش اولیه قرار گرفت که بر اساس خروجی آزمون آلفای کرونباخ، سطح پایایی کل گویه‌های پرسشنامه برابر با ۰/۷۷ محاسبه شده است. در یافته‌های توصیفی تنها خصوصیات فردی پاسخگویان بررسی شده است. در یافته‌های تحلیلی با توجه به هدف تحقیق از آزمون‌های مختلفی استفاده شده است، برای تعیین سطح مطلوبیت و تأثیرپذیری هریک از مؤلفه‌های پایداری اجتماعی و مطلوبیت کل پایداری اجتماعی، ابتدا گویه‌های هریک از مؤلفه پایداری اجتماعی با یکدیگر ترکیب شده و با استفاده از آزمون تی تک‌نمونه‌ای تحلیل گردید. برای تعیین تفاوت معنی‌داری بین میانگین شاخص‌های پایداری اجتماعی و میانگین شاخص اصلی، از آزمون تی هتلینگ و برای مقایسه میانگین رتبه‌بندی مؤلفه‌های پایداری اجتماعی، از آزمون فریدمن استفاده شد. در پایان نیز برای شناخت مؤلفه‌ای که بیشترین تأثیر را در ایجاد پایداری اجتماعی شهری دارد از تحلیل مسیر استفاده شده است.

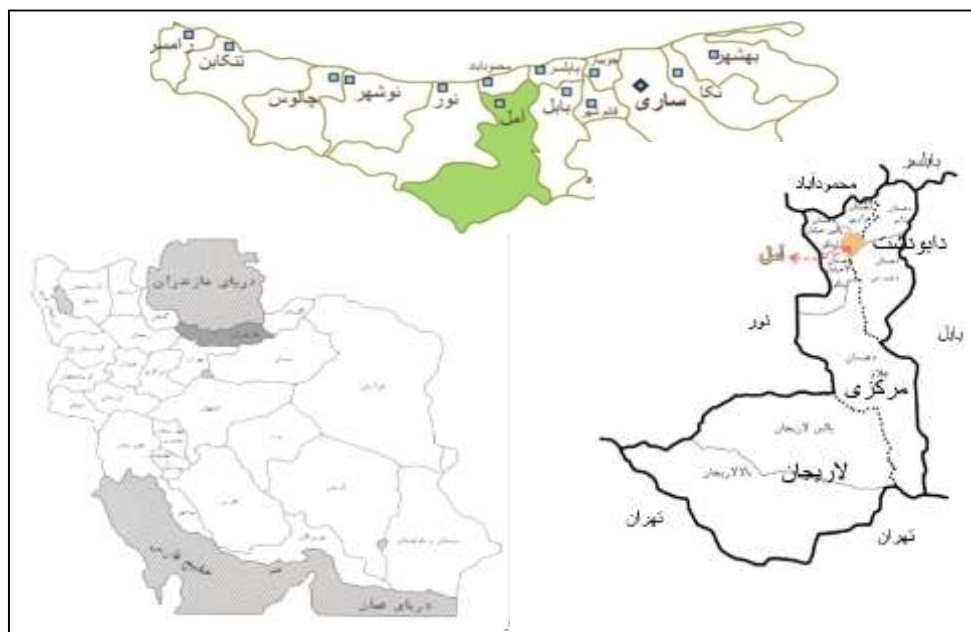
شهر آمل واقع در جلگه مازندران و طرفین رود هراز با ارتفاع ۷۶ متر از سطح دریا در ۵۲ درجه و ۲۱ دقیقه طول شرقی و ۲۶ درجه و ۲۵ دقیقه عرض شمالی و در فاصله ۷۰ کیلومتری غرب ساری، مرکز استان، ۱۸ کیلومتری شمال شرقی تهران قرار دارد (شکل ۱). بر اساس سرشماری ۱۳۹۰ جمعیت این شهر معادل ۲۱۹۴۰۰ نفر است که شامل ۹۹۴۷۵ زن و ۱۰۰۲۲۳ مرد است. این شهر، دارای ۶۷۱۸۲ خانوار با بعد ۳/۳ نفر است و نرخ رشد جمعیت آن در سال ۹۰ معادل ۱/۵ درصد بوده است.

جدول ۲. جمعیت شهر آمل و نرخ رشد آن طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۳۵

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۰	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰
جمعیت	۲۲۲۵۱	۴۰۰۷۶	۶۸۹۶۳	۱۱۸۲۴۲	۱۳۹۹۲۳	۱۵۹۰۹۲	۱۹۹۶۹۸	۲۱۹۴۰۰
نرخ رشد	-	۵/۹	۵/۴	۵/۴	۳/۴	۲/۶	۲/۲	۱/۵

نتایج و بحث

بررسی نتایج مستخرج از پرسشنامه، بیانگر آن است که ۴۸/۱ درصد از جامعه نمونه را مردان و ۴۶/۷ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. از میان نمونه مورد مطالعه، ۱/۹ درصد بی‌سواد، ۱۰/۷ درصد زیر دیپلم، ۳۰/۲ درصد دیپلم و ۳۹/۵ درصد فوق‌دیپلم و لیسانس و ۱۳/۷ درصد فوق‌لیسانس و بالاتر بوده‌اند.

شکل ۱. موقعیت سیاسی - اداری استان مازندران و شهر آمل

برای مشخص نمودن سطح مطلوبیت هریک از مؤلفه‌های پایداری اجتماعی و تأثیرپذیری هریک از آنها در شهر آمل، از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شده است. با توجه به جدول ۳، نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای نشان داده که میانگین محاسبه‌شده برای مؤلفه‌های، اعتماد (۳/۱۵)، مشارکت (۲/۹۰)، امنیت (۳/۲۴)، حسّ تعلق (۳/۳۸)، تعامل (۳/۱۰)، دسترسی (۳/۵۴) کیفیت مسکن (۳/۴۲)، کیفیت محیط (۲/۹۳) و همگنی (۳/۰۶) است و سطح معنی‌داری همه مؤلفه‌ها (۰/۰۰۰) به دست آمده است. با توجه به میانۀ نظری پاسخگویان یعنی عدد (۳)، مشاهده می‌گردد که همه مؤلفه‌های اجتماعی در سطح مطلوبی قرار دارند جز مشارکت و مطلوبیت، زیرا میانگین مشارکت (۲/۹۰) و کیفیت محیط (۲/۹۳) است که در مقایسه با میانۀ نظری پاسخ‌ها، میزان پایین‌تری را نشان می‌دهد و بیانگر وضعیت نامطلوب این دو مؤلفه است.

بر اساس جدول شماره ۳، میانگین رتبه پاسخ‌های ارائه‌شده توسط نمونه آماری در مورد مطلوبیت میزان پایداری اجتماعی شهر آمل بر اساس طیف لیکرت ۳/۲۲ از ۵ است. چنانچه این میانگین به جامعه تعمیم داده شود، میانگین پاسخ‌ها در دامنه ۳/۱۸ تا ۳/۲۶ قرار می‌گیرد. از آنجا که حدّ پایین این دامنه ۳/۱۸ بیشتر از حدّ متوسط (۳) است می‌توان استدلال نمود که شهر آمل از لحاظ اجتماعی، پایدار و در سطح مطلوبی قرار دارد و همین‌طور با توجه به اینکه سطح معنی‌داری آزمون کمتر از ۵ صدم (۰/۰۰۰) است و مقدار t محاسبه شده از مقدار t جدول بحرانی بزرگتر شده نتیجه به دست آمده از نظر آماری کاملاً معنی‌دار است. به منظور بررسی تفاوت بین میانگین نمرات شاخص‌های پایداری اجتماعی با میانگین خود شاخص پایداری از آزمون توصیفی تی هتلینگ استفاده شده است. با توجه به جدول ۴، نشان می‌دهد که مقدار آلفای کرونباخ استانداردشده برابر با ۰/۷۷ است و این نشان می‌دهد که تفاوت بین میانگین نمرات شاخص‌های پایداری اجتماعی با میانگین خود شاخص پایداری بسیار کم است. به عبارتی این عدد، نشان می‌دهد که میزان همسازي شاخص‌های پایداری اجتماعی با همدیگر جهت ساخت شاخص اصلی در حدّ بسیار بالا بوده است؛ به عبارت دیگر هریک از این شاخص‌ها، مجزاً از سایر شاخص‌های تشکیل‌دهنده هستند. در بین نه شاخص، شاخص دسترسی بیشترین تفاوت را با میانگین شاخص اصلی دارد و بیشترین تشابه را هم شاخص اعتماد را به خود اختصاص داده است.

جدول ۳. نتایج آزمون t تک نمونه‌ای هریک از مؤلفه‌های پایداری اجتماعی

نتیجه آزمون	سطح معنی‌داری P-value	مقدار تی	خطای استاندارد از میانگین	انحراف معیار	میانگین	تعداد نمونه	مؤلفه‌های پایداری اجتماعی
رد HO	۰/۰۰۰	۸۹/۸۳	۰/۰۳۵	۰/۷۲	۳/۱۵	۴۲۲	اعتماد
تأیید HO	۰/۰۰۰	۷۵/۱۰	۰/۰۳۸	۰/۷۷	۲/۹۰	۴۰۱	مشارکت
رد HO	۰/۰۰۰	۹۰/۸۷	۰/۰۳۵	۰/۷۰	۳/۲۴	۳۸۷	امنیت
رد HO	۰/۰۰۰	۶۸/۲۸	۰/۰۴۹	۰/۹۹	۳/۳۸	۴۰۴	حسّ تعلق
رد HO	۰/۰۰۰	۵۹/۲۹	۰/۰۵۲	۱/۰۵	۳/۱۰	۴۱۰	تعامل
رد HO	۰/۰۰۰	۷۹/۷۵	۰/۰۴۴	۰/۸۹	۳/۵۴	۴۰۵	دسترسی
رد HO	۰/۰۰۰	۹۷/۶۵	۰/۰۳۵	۰/۷۱	۳/۴۲	۴۱۲	کیفیت مسکن
تأیید HO	۰/۰۰۰	۸۸/۵۷	۰/۰۳۳	۰/۶۶	۲/۹۳	۳۹۷	کیفیت محیط
رد HO	۰/۰۰۰	۸۳/۰۰	۰/۰۳۶	۰/۷۳	۳/۰۶	۳۹۶	همگنی
رد HO	۰/۰۰۰	۱۱۵/۹	۰/۰۲۷	۰/۴۷	۳/۲۲	۲۸۸	پایداری اجتماعی کل

جدول ۴. نتایج توصیفی آزمون تی هتلینگ

انحراف معیار	میانگین	تعداد نمونه	مؤلفه‌های پایداری اجتماعی
۰/۷۲	۳/۱۸	۲۸۸	اعتماد اجتماعی
۰/۷۷	۲/۹۴	۲۸۸	مشارکت
۰/۷۰	۳/۲۸	۲۸۸	امنیت
۰/۹۹	۳/۳۶	۲۸۸	حسّ تعلق
۱/۰۵	۳/۱۴	۲۸۸	تعامل
۰/۸۹	۳/۵۸	۲۸۸	دسترسی به خدمات
۰/۷۱	۳/۴۵	۲۸۸	کیفیت مسکن
۰/۶۶	۲/۹۶	۲۸۸	کیفیت محیط
۰/۷۳	۳/۰۸	۲۸۸	همگنی اجتماعی

همچنین به منظور بررسی تفاوت بین شاخص‌های پایداری اجتماعی و شاخص اصلی پایداری، از آزمون استنباطی هتلینگ استفاده شده است. بر اساس این آزمون، چون مقدار F (۲۶/۳۸)، در سطح خطای کوچکتر از ۰/۰۱ معنی‌دار است در نتیجه، بین میانگین شاخص‌های پایداری اجتماعی و میانگین شاخص اصلی، تفاوت وجود دارد (جدول ۵).

جدول ۵. نتایج استنباطی آزمون تی هتلینگ

سطح معنی‌داری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	مقدار آزمون F	تی هتلینگ
۰/۰۰۰	۲۸۰	۸	۲۶/۳۸۹	۲۱۶/۳۸۸

نتایج آزمون فریدمن نشان می‌دهد که از دیدگاه ساکنان شهر آمل، مؤلفه دسترسی به خدمات در ایجاد پایداری اجتماعی در اولویت اول (۶/۰۷)، کیفیت مسکن دوم (۵/۸۱)، حسّ تعلق سوم (۵/۴۹)، امنیت چهارم (۵/۲۱)، تعامل پنجم (۴/۹۸)، اعتماد اجتماعی ششم (۴/۹۳)، همگنی هفتم (۴/۴۸)، مشارکت هشتم (۴/۰۹) و نهایتاً کیفیت محیط نهم (۳/۹۵) واقع شده است. همچنین سطح معنی‌داری محاسبه شده (۰/۰۰۰) در ناحیه آلفای ۰/۰۵ بیانگر توافق معنی‌دار بودن بین نگرش ساکنین در این زمینه است (جدول ۶).

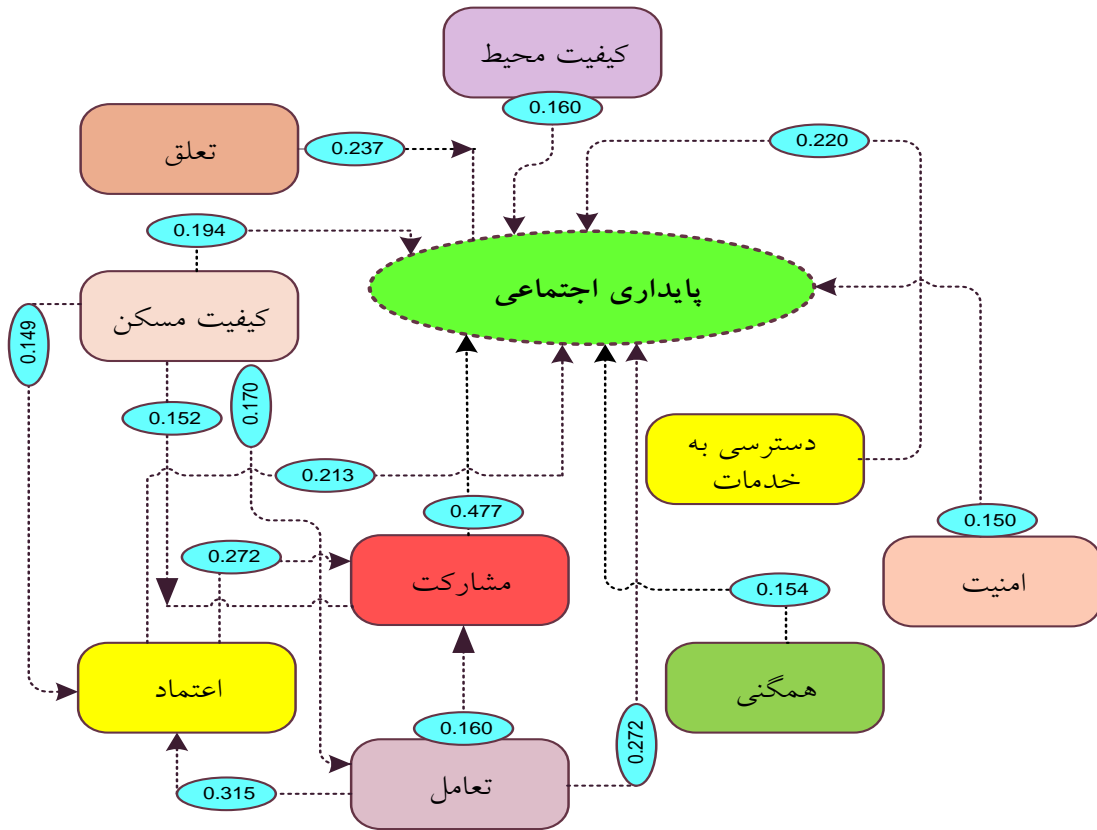
جدول ۶. نتایج آزمون فریدمن در ارتباط با پایداری اجتماعی شهری

رتبه	اولویت	متغیر
۶	۴/۹۳	اعتماد
۸	۴/۰۹	مشارکت
۴	۵/۲۱	امنیت
۳	۵/۴۹	حس تعلق
۵	۴/۹۸	تعامل
۱	۶/۰۷	دسترسی به خدمات
۲	۵/۸۱	کیفیت مسکن
۹	۳/۹۵	کیفیت محیط
۷	۴/۴۸	همگنی
-	۱۶۸/۶۶۶	میزان کای اسکوئر
-	۰/۰۰۰	سطح معنی داری
-	۸	درجه آزادی

با توجه به اینکه پایداری اجتماعی به عنوان متغیر وابسته و مشارکت، امنیت، اعتماد اجتماعی، حس تعلق، کیفیت مسکن، مطلوبیت محیط، تعامل، دسترسی به خدمات و همگنی به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شده است. بهره‌گیری از تحلیل مسیر می‌تواند تا اندازه زیادی نحوه اثرگذاری این عوامل را بر یکدیگر نمایان سازد. در مرحله اول، رگرسیون با توجه به اینکه تی معنی‌داری همه مؤلفه‌ها کمتر از ۰/۰۵ است، هیچ‌یک از مؤلفه‌ها از فرایند تحلیل مسیر حذف نشدند. همچنین در این مرحله، مشخص شد که متغیر مشارکت با بتای ۰/۴۷۷ بیشترین اثر مستقیم را بر پایداری اجتماعی داشته است. در مرحله دوم، مشارکت به عنوان متغیر وابسته و مؤلفه‌های مطلوبیت، تعامل، همگنی، دسترسی به خدمات، اعتماد، حس تعلق، امنیت و کیفیت مسکن به عنوان متغیرهای مستقل وارد معادله رگرسیون شدند که در این مرحله، سطح معنی‌داری مؤلفه امنیت، دسترسی به خدمات، مطلوبیت، همگنی، تعامل و حس تعلق کمتر از ۰/۰۵ است و به عبارتی معنی‌دار نبوده و از فرایند تحلیل مسیر حذف شده‌اند و سپس در مرحله سوم، تحلیل مسیر بین مؤلفه‌های باقی‌مانده (اعتماد، تعامل و کیفیت مسکن)، اعتماد دارای بتای بالاتر (۰/۲۷۲) به عنوان متغیر وابسته و تعامل و کیفیت مسکن به عنوان متغیر مستقل قرار می‌گیرند و سپس در مرحله آخر (چهارم)، بین مؤلفه تعامل و کیفیت مسکن، مؤلفه تعامل با بتای ۰/۳۱۵ به عنوان متغیر وابسته و کیفیت مسکن با بتای ۰/۱۷۰ به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته می‌شوند (شکل ۲).

برای تعیین آثار مستقیم و یا غیر مستقیم هریک از متغیرهای شناسایی شده در میزان پایداری اجتماعی شهر آمل، ضرایبی را که در امتداد هریک از مسیرهای پایداری قرار گرفته‌اند، در یکدیگر ضرب می‌شوند که نتایج هریک از آثار مستقیم و غیر مستقیم در جدول ۷ آمده است. اثر مستقیم هر متغیر مستقل بر متغیر وابسته یعنی تأثیری که آن متغیر به تنهایی بر متغیر وابسته می‌گذارد و اثر غیر مستقیم یک متغیر بر متغیر دیگر یعنی میزان اثری که آن متغیر از طریق اثرگذاری بر سایر متغیرها بر آن متغیر وابسته نهایی می‌گذارد. همان‌طور که اطلاعات جدول نشان می‌دهد، اعتماد تنها متغیری است که تنها به صورت مستقیم بر پایداری تأثیرگذار است و ۷ متغیر دیگر هم تأثیر مستقیم و هم تأثیر غیر مستقیم بر میزان پایداری شهری دارند. در

نهایت بر اساس ستون اثرات کل، مؤلفه تعامل بیشترین تأثیر (۰/۳۸۸) را در ارتقاء پایداری داشته و پس از آن مؤلفه اعتماد (۰/۳۴۱) قرار دارد و همگنی کمترین میزان (۰/۱۲)، تأثیرگذاری را داشته است.

شکل ۲. مدل تحلیل مسیر تأثیر متغیرهای مستقل بر پایداری اجتماعی

نتیجه‌گیری

پایداری اجتماعی به توانایی جامعه برای حفظ و نگهداری ابزارهای ضروری ایجاد ثروت، رفاه و مشارکت اجتماعی و از سوی دیگر، به عنوان یک مفهوم به دنبال حفظ ثبات مؤلفه‌های اجتماعی برای گسترش یکپارچگی و انسجام اشاره می‌کند. طوری که دغدغه اصلی دولت‌ها برای رسیدن به توسعه حقیقی و همه‌جانبه معرفی شده است. در فرایند برنامه‌ریزی شهری جایگاه ویژه‌ای برای سنجش سطح پایداری

جدول ۷. آثار مستقیم، غیر مستقیم و کل متغیرهای مستقل بر پایداری اجتماعی

مؤلفه‌ها	اثر مستقیم	اثر غیر مستقیم	اثر کل
اعتماد	۰/۲۱۳	۰/۱۲۸	۰/۳۴۱
امنیت	۰/۱۵۰	-۰/۰۳۳	۰/۱۱۷
حس تعلق	۰/۲۳۷	۰/۰۲۳۳	۰/۲۶۰
تعامل	۰/۲۷۲	۰/۱۱۶	۰/۳۸۸
دسترسی به خدمات	۰/۲۲۰	۰/۰۳۸	۰/۲۳
کیفیت مسکن	۰/۱۹۴	۰/۰۹۱۳	۰/۲۸۵
مطلوبیت کیفیت محیط	۰/۱۶۰	۰/۰۱۲۸	۰/۱۷۲
همگنی	۰/۱۵۴	-۰/۰۳۴	۰/۱۲
مشارکت	۰/۴۷۷	-	-

اجتماعی به عنوان زمینه‌ساز توسعه شهری در نظر گرفته شده است. در این معنا، پایداری اجتماعی قادر است از طریق شاخص‌های تبیین‌کننده خود، موجب ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی ساکنان شهری شود و توانایی ساکنان نواحی را در جهت کاربرد منابع محیطی، اقتصادی و اجتماعی متناسب با اهداف توسعه پایدار ارتقا دهد. در فرایند سنجش سطح پایداری اجتماعی، شاخص‌های تبیین‌کننده مورد شناسایی قرار می‌گیرد و زمینه مناسب برای حل مسائل فراهم می‌گردد.

نتایج آزمونی تی تک‌نمونه‌ای، در مورد وضعیت هریک از مؤلفه‌ها در سطح شهر بدین صورت است که تنها مؤلفه مشارکت و مطلوبیت کیفیت محیط در وضعیت نامناسبی قرار دارند زیرا میانگین محاسبه‌شده این دو مؤلفه به ترتیب ۲/۹۰ و ۲/۹۳ که کمتر از میانگین مطلوب (۳) است، در واقع می‌توان ادعان نمود که ساکنین پاسخگو، از اینکه در اداره شهر با مدیران شهری و با یکدیگر مشارکتی ندارند ناراضی بوده و از کیفیت محیط شهری نیز رضایت چندانی ندارند و این یافته با نظرات پولس و استرن^۱ (۲۰۰۰) مبنی بر ارتقای کیفیت زندگی از طریق بهبود شرایط زیست‌محیطی، مطابق نیست و باید اقداماتی در جهت افزایش کیفیت محیط و رسیدن به پایداری اجتماعی صورت گیرد. با توجه به آزمون تی تک‌نمونه‌ای، وضعیت کل پایداری اجتماعی شهر آمل نیز مطلوب است. نتایج آزمون توصیفی تی هتلینگ مبنی بر بررسی تفاوت بین میانگین نمرات شاخص‌های پایداری اجتماعی با میانگین خود شاخص پایداری نشان داده که بین میانگین شاخص‌های پایداری اجتماعی و میانگین شاخص اصلی، تفاوت وجود دارد. در بین نه شاخص، شاخص دسترسی بیشترین تفاوت را با میانگین شاخص اصلی دارد و بیشترین تشابه را هم شاخص اعتماد به خود اختصاص داده است. مطابق آزمون فریدمن، از دید پاسخگویان در بین مؤلفه‌های پایداری اجتماعی، مطلوبیت کیفیت محیط و سپس مشارکت در اولویت توجه در ایجاد پایداری اجتماعی قرار دارند که نتایج این آزمون، تأییدکننده آزمون تی تک‌نمونه‌ای و همسو با آن است. در ادامه برای درک سهم هریک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته یعنی پایداری اجتماعی، از تحلیل مسیر استفاده شده است که نتایج حاصل از آن بیان‌کننده این مدعاست که مدل مورد استفاده برازش مناسبی با داده‌ها دارد و نتایج مدل نشان داده که مؤلفه تعامل با ۰/۳۸۸ بیشترین تأثیر را در ارتقاء پایداری اجتماعی شهری داشته یعنی هر اندازه ارتباط افراد با یکدیگر بیشتر باشد میزان پایداری اجتماعی شهر بهبود می‌یابد و این یافته تأییدکننده نظرات ایفاچل و هگوک (۱۹۹۳: ۱۴۰) است. همچنین بررسی تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم و کل متغیرهای مستقل بر میزان پایداری اجتماعی بیانگر آن است که در کنار مؤلفه تعامل، مؤلفه اعتماد نیز با میزان تأثیر ۰/۳۴۱، تأثیر قوی‌تری نسبت به دیگر مؤلفه‌ها داشته است. یافته‌های این قسمت از پژوهش نیز، تأییدکننده نتایج تحقیق رفیعان و همکاران (۱۳۸۸) است که بر اساس پژوهش آنها اعتماد و تعامل (اتصال به شبکه‌های اجتماعی) بیشترین اهمیت را برای دستیابی به توسعه پایداری اجتماعی بازی می‌کند. مؤلفه تعامل و اعتماد دو رکن اصلی سرمایه اجتماعی هستند که با توجه به نتایج به دست آمده از تحلیل مسیر، جایگاه سرمایه اجتماعی در پایداری اجتماعی شهر آمل را پررنگ‌تر کرده است. سرمایه اجتماعی را می‌توان به عنوان یک عامل مؤثر در افزایش و کارایی سایر اشکال سرمایه انسانی، اقتصادی و کالبدی دانست که از یک طرف انسجام بخش روابط میان انسان‌ها با سازمان‌ها و شبکه‌های ارتباط جمعی و گروهی به شمار می‌رود و از طرف دیگر بستر مناسبی برای بهره‌برداری

سرمایه‌های انسانی، فیزیکی و موقیّت جامعه فراهم می‌آورد. بر اساس نتایج پژوهش می‌توان پیشنهاد کرد که مدیریت شهری در آمل با (محوریت شهرداری)، می‌تواند با ایجاد و رونق پارک‌ها و فضاهای عمومی در مقیاس محله، زمینه ارتباطات و تعاملات چهره به چهره بین اهالی را فراهم نماید. تقویت فضاهای جمعی فعال و گسترش تعاملات اجتماعی، سرمایه اجتماعی را ارتقا می‌دهد که این امر در نهایت به پایداری اجتماعی در شهر کمک می‌کند.

منابع

- پورطاهری، مهدی؛ سجاسی قیداری، حمدالله؛ صادق‌لو، طاهره (۱۳۸۸) سنجش و اولویت‌بندی پایداری اجتماعی در مناطق روستایی با استفاده از تکنیک رتبه‌بندی بر اساس تشابه به حل ایده‌آل فازی (مطالعه موردی: دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان خدابنده)، **پژوهش‌های روستایی**، ۱، صص. ۳۲-۱.
- حبیب، فرح؛ نادری، سید مجید؛ جهانشاهلو، لعل؛ گهر حمیده، فروزان (۱۳۹۱) سنجش چارچوب ارزیابی سرمایه اجتماعی در ساختار شهری با تأکید بر نقش فضاهای عمومی (مطالعه موردی: شهر تهران)، **هویت شهر**، ۱۲، صص. ۱۴-۵.
- رفیعیان، مجتبی؛ عسگری علی؛ عسگری‌راد، زهرا (۱۳۸۸) سنجش میزان رضایتمندی سکونت‌ی ساکنان محله نواب، **پژوهش‌های جغرافیایی انسانی**، ۶۷، صص. ۶۸-۵۳.
- لیون دال، آرتور (۱۳۸۱) **رهیافت‌های جامع، شاخص‌های توسعه پایدار**، بدریچ مولدان سوزان بیلهارز، ژوهانسبورگ، ترجمه نشاط حداد تهرانی و ناصر محرم‌نژاد، سازمان حفاظت محیط‌زیست، تهران، صص. ۹۹-۸۳.
- مشکینی، ابوالفضل؛ برهانی، کاظم؛ شعبان‌زاده یمینی، رضا (۱۳۹۲) تحلیل فضایی سنجش پایداری اجتماعی شهری، **فصلنامه بین‌المللی انجمن جغرافیایی ایران**، ۱۱ (۳۹)، صص. ۲۱۳-۱۸۷.
- نسترن، مهین؛ هادیزاده زرگر، صادق (۱۳۹۲) سنجش پایداری اجتماعی در سطح محلات دریا دل، گوهرشاد و شاهد شهر مشهد، **جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای**، ۲۱، صص. ۱۵۶-۱۳۹.
- نسترن، مهین؛ قاسمی، وحید؛ هادیزاده، زرگر، صادق (۱۳۹۲) ارزیابی شاخص‌های پایداری اجتماعی با استفاده از فرآیند تحلیل شبکه (ANP)، **جامعه‌شناسی کاربردی**، ۲۴ (۳)، صص. ۱۷۳-۱۵۵.
- ناطق‌پور، محمد جواد؛ فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران، **جامعه‌شناسی ایران**، ۲۴، صص. ۹۱-۵۵.
- Atkinson, R., Flint, J. (2003) "Locating the local in informal processes of social control": the defended neighbourhood and informal crime management, CNR Paper 10. Bristol University, **School of Policy Studies**, Centre for Neighbourhood Research.
- Atkinson, R., Kintrea, K. (2001) Disentangling neighbourhood effects: evidence from deprived and non-deprived neighbourhoods, **Urban Studies**, 38 (11), pp. 2277-2298.
- BNIA. (2005) **Vital Signs: Measuring Baltimore Progress towards Strong neighborhoods and a thriving city**. Baltimore: BNIA.
- Bramley, G., Pawson, H., Third, H. (2000) **Low Demand Housing and Unpopul Neighbourhoods**. DETR, London.
- Bramly, G., Brown, C., Dempsey, N., Power, S., Watkins, D. (2010) **Social Acceptability, Dimension of the Sustainable City**, pp. 175-217.
- Burton, E. (2000a) The compact city: just or just compact? A preliminary analysis, **Urban Studies** 37 (11), pp. 1969-2006.
- Burton, E. (2000b) The Compact city: Just Or just Compact? A Preliminary analysis, **Urban Studies**, 37 (11), pp. 1969-2001.

- Dempsey, N., Glen, B., Sinéad, P., Caroline, B. (2010) The Social Dimension of Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability, **Sustainable Development**, Sust. Dev, 18, pp.362–373
- Edwards, R. W. (2004) **measuring Social Capital**, An Australian Frame work and Indicators. CANBERRA IME, The Australian Bureau of Statistics.
- Fisher, T., Bramley, G. (2006) **Poverty and Local services. In Poverty and Social Exclusion in Britain**, (eds. C. Pantazis, D. Gordon and R. Levitas), Policy Press.
- Hirschfield, A., Bowers, K. (1997) "The effects of social cohesion on levels of recorded crime in disadvantaged areas", **Urban Studies**, 34(8), pp. 1275-1295.
- Jozsa, A. (2005) Neighbourhood Sustainability indicators report on a best practice workshop, McGill University and The urbanecology center, Montreal.
- Long, D. (2003) **A Toolkit of Indicators of Sustainable communities**.
- Moffat, I., Hanley, N., Wilson, M. D. (2001) **measuring and modeling sustainable development**. New York and London: the Parthenon publishing group inc.
- Pacione, M. (2009) **Urban Geography a Global Perspective Third edition**, published in the Taylor & Francis, p. 607.
- Pepperdine, Sh. (2002) Social Indicators of Rural community Sustainability: An Example from The Woody Yaliak catchment, **Department of geography and environment Study**, university of melbourn.
- Poole, M., Stren, R. (2000) The Social Sustainability of cities: diversity and management of change, University of Toronto Press, Toronto.
- Power, A., Mumford, K. (1999) **The slow death of great cities?** Urban abandonment or urban renaissance, JRF/York publishing Services, York.
- United Nations. (2002) **RePort of the World Summit On sustainable development**, Johannesburg, 26 August–5th September 2002.
- Woolever, C. (1992) A contextual approach to neighbourhood attachment, **Urban Studies**, 29 (1), pp. pp. 99-116.
- Yiftachel, O., Hedgcock, D. (1993) Urban social sustainability: The planning of an Australian city. **Cities**, 10 (2), pp. 139-157.